

חברה וממלכה בהגות המקראית

המחשבה על דבר חברה וממלכה משמשת חוט עבה, העובר מקצה המקרא ועד קצהו. ניתן לומר כי הנושא הזה עומד במרכז הספרים ההיסטוריים במקרא, היינו נביאים ראשונים לפי ההגדרה המסורתית. הוא מעסיק את הנבואה, ובמידה לא מעטה גם את ספרי התורה. אתעכב על נקודות מספר, שבהן לדעתי משתקפת במידה רבה גישת המקרא לנושא הגדול והרחב הזה.

כיצד מתייחסת ההשקפה המקראית לעדת ישראל, היינו בלשונונו לחברה הישראלית המאורגנת? לשם כך אין טוב מלהאזין לאיש הנחשב במקרא לצדיק, פירושו של דבר, שמכלול השקפותיו ברובן הן ממילא השקפות המקרא והנבואה, והוא גם קרוב מאוד למחשבה המדינית. כוונתי לדוד, שהוא "מושל באדם צדיק" (שמ"ב כג, ג), מאבות הממלכתיות בישראל והיוצר של הממלכתיות האיראלית, שנשאה חזון לכל דורות ישראל.

והנה אנו שומעים מפי דוד פסוק, שהוא חשוב לאין ערוך לנושא שלנו: "ועתה ישמע נא אדני המלך את דברי עבדו. אם ה' הסיתך בירח מנחה, ואם בני האדם ארורים הם לפני ה' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר: לך עבד אלהים אחרים" (שמ"א כו, יט). זה פסוק מעניין מאוד, ודנו בו גם הקדמונים וגם החדשים. חז"ל נתנו אותו עניין בשלהי מסכת כתובות (קי ע"ב) לעיקרון שלהם, שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. כמו ברבים ממדרשי חז"ל, לפנינו כאן רעיון יסודי, עיקרון באמונת ישראל. אבל מבחינת הסיטואציה ההיסטורית ומלות הפסוק זהו דרש, מפני שדוד אינו אומר זאת בחוץ לארץ. הוא אומר זאת במדבר זיף, בדרום הר חברון, בלב ארץ יהודה. אם נחלת ה' פירושה ארץ ישראל, הרי לא גירשוהו כלל מהסתפח בנחלת ה', שהרי הוא נמצא בארץ ישראל.

מאידך, יש פרשנים נכרים מאסכולת הביקורת הדורשים גם הם מקרא זה, אבל כדרוש שלהם חסר יסוד האמת שישנו בדרוש של חז"ל. הללו נותנים פסוק זה עניין לשלב פרימיטיבי של אמונת ישראל כביכול, כאשר האמינו שלכל עם אל משלו השולט אך בתחומי ארצו. כידוע, יש מכלול של מדרשי מחקר, המבקשים להוכיח את ההתפתחות של אמונת ישראל מן השלבים הפרימיטיביים (מונולטריה, אל השולט בארצו וכו') לשלבים הגבוהים. אין זו אלא שלוחה של תורת ההתפתחות, שחסידיה האדוקים ביקשו להשליטה בדרות האחרונים על עולם ומלואו. ואולם, במקרא ובאמונת ישראל אין לכל זה אחיזה של ממש. אך לא כאן המקום לזיכרון כולל עם התיאוריות הללו, ונתרכז אפוא בפשוטו של

פסוקנו. כאמור, האינטרפרטאציה הטריטוריאלית של חז"ל וגם של המודרניים, היא בגדר מדרש, מפני שדוד היה בלב ארץ ישראל באותה שעה. ואם כן, מהי נחלת ה' שממנה גירש אותו שאול?

ועוד שאלה פרשנית קשה. בשמות יח, יב נאמר: "ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים". כבר שאלו המפרשים: מה פירוש "לפני האלהים"? המשכן טרם היה, אנחנו עומדים בפרשת יתרו ומעשה המשכן מתחיל ב"תרומה" ו"תצוה" (פרק כה ואילך), מה פירוש "לפני האלהים"? הראב"ע בעקבות מדרש חז"ל (זכחים קטז ע"א) מבאר, כי למעשה בא יתרו אחרי הקמת המשכן (אין מוקדם ומאוחר בתורה). תירוץ זה היה אולי שפיר אילו היה נוסח זה כאן יחיד במקרא, אך ביטויים מעין אלה מצויים במקומות שונים. למשל, ביהושע כד, א אומר הכתוב: "ויאסף יהושע את כל שבטי ישראל שכם, ויקרא לזקני ישראל ולראשיו ולשפטי ו לשטריו, ויחיצבו לפני האלהים". בשכם לא היה משכן. אמנם גם כאן באים החדשים ודורשים תלי תלים בדבר תולדות הפולחן. ידועה התיאוריה של בן גוריון,¹ שהופך את שכם למרכז המונותיאזם מקדמת דנא וכיוצא באלה הרבה. ואולם, הנה עיר האבות שבה בוודאי לא היה המשכן ולא הארון ולא מקדש, וגם שם נאמר: "ויבאו כל זקני ישראל אל המלך חברונה, ויכרת להם המלך דוד ברית בחברון לפני ה' וימשחו את דוד למלך על ישראל" (שמ"ב ה, ג). מה פירוש "בחברון לפני ה'"? אמנם העניקו כמה ממבקרי מקרא גם לחברון מקדש מקומי על-פי פסוק זה, אך כל אלה הם רברי דרוש.

הפשט הפשוט הוא כדברי רד"ק המעיר בשולי הכתוב "ויצאו כל בני ישראל ותקהל העדה... אל ה' המצפה" (שופ' כ, א): "במקום שיתקבצו ישראל או רובם שם השכינה שורה". הווה אומר, שלפי השקפת המקרא, כל ציבור ישראלי מאורגן ומגובש וכל חברה ישראלית לגיטימית הם נחלת ה'. אם אתה מוציא אדם מישראל מן הציבור הישראלי — מן המדינה, מן השבט, מכנסת ישראל, מעדת ישראל — הרי גירשת אותו מהסתפח בנחלת ה'. זוהי השקפה הנוגעת לחברה, לציבור ולא לטריטוריה. אם ניישם זאת למציאות שלנו ואם נתרגמה ללשונונו, הרי שהוצאת יהודי מגבולות מדינת ישראל — לתחום שלטון נכרי וציבור נכרי, ואפילו אם הוא בתוך תחומי הארץ היעודה, גירשתו מהסתפח בנחלת ה'. בתוקף העיקרון הנ"ל, כל טקס בציבור ישראל, כל עצרה פומבית, כל הסכם או ברית במעמד נציגי כלל ישראל ומנהיגי המוכרים — הם לפני ה'.

"כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים". גם סופו של מקרא זה טעון הסבר. לכאורה מי אמר לדוד שיעבוד אלוהים אחרים? ברם זה המשך טבעי של אותו רעיון יסודי. ישראל הוא נחלת ה'. מי שפרש מעדת ישראל או הודח ממנה סופו שידבק בנכרים, וכל ציבור נכרי הוא מטבע הדברים מסגרת אלילית. כשביקש רבן גמליאל לרחוץ בעכו הנכרית נאלץ להיכנס למרחץ של אפרודיטי (ע"ז ג, ד). המסחר בירידי הנכרים נתון לחסות אליליהם, על מטבעותיהם טבועים סמלי עבודה זרה, ימי עבודה וימי פגרה נקבעים לפי אידיהן. אדם מישראל השרוי בקרב נכרים אינו יכול להימלט מזיקה לעבודה זרה. וכדאי לחזור פה על אימרה מעניינת של הרבי מסטוב המנוח, ר' חנניה יום טוב ליפא איטלכאום,

1 ד' בן גוריון, עיונים בתנ"ך, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 174-182.

שאמר כי בארצות־הברית יש יהודים מהדרים במצוות, ומעלים תוך כדי כך אבק עבודה זרה. כיצד? ביום ראשון בשבוע פנויים הם, ומכיוון שהם יראי שמים הריהם מאריכים בתפילה. כך בימינו, כך היה בימי בית שני ועל אחת כמה בתקופת המקרא, כשלא היה אתר פנוי מן הפולחן ומסמליו. הוא שנאמר: "והפיצך ה' בכל העמים... ועבדת שם אלהים אחרים אשר לא ידעת אתה ואבותיך עץ ואבן" (דב' כח, ט; ועיין שם ד, כז–כח), ואין אלו דברי תוכחה כי אם נבואת פורענות. ישיבה בקרב העמים כרוכה ממילא ובהכרח בעבודה זרה.

מאידך גיסא, אדם מישראל היושב בתוך עמו, בקרב עדת ישראל, הריהו מסתפח בנחלת ה'. ורק ישראל לבדו הוא נחלת ה'. בשמואל ב כא מסופר כי בעוון שאול, שעשה שפטים בגבעונים והפר את שבועת יהושע (יהושע ט, טו–יט), נגזרה מארת בצורת על ישראל (פס' א). דוד מבקש לכפר את פניהם ומבקש מהם: "ברכו את נחלת ה'" (כלומר, הסירו את המארה מעל ישראל). הכתוב מציג שם את ישראל נחלת ה' מול הגבעונים אשר "לא מבני ישראל המה, כי אם מיתר האמרי" (פס' ב–ג). אמור מעתה: רק ישראל הם נחלת ה', ואילו נכרים אפילו אם יושבים הם בארץ ישראל מקדמת דנא אינם בגדר נחלת ה'.

כאמור, לא רק קהל עדת ישראל כולו נחשב לנחלת ה' כי אם כל ציבור ישראלי, כל יחידה ישראלית מוגדרת. כאשר יואב עלה על אבל בית מעכה וצבאו "משחיתם להפיל החומה" (שמ"ב כ, טו), קראה אשה חכמה מן העיר אל יואב: "אתה מבקש להמית עיר ואם בישראל למה תבלע נחלת ה'" (שם, יט). מדברי ישעיהו: "למה תתענו ה' מדרכיך תקשיח לבנו מיראתך, שוב למען עבדיך שבטי נחלתך" (סג, יז), אנו למדים כי אפילו בהיותם תועים וקשוחים אין ישראל חדלים להיות נחלת ה'.

מעמד זה קובע מעין שותפות והדדיות בין ה' לבין עם נחלתו. ה' אומר לבת בבל: "קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם כידך לא שמת להם רחמים" (יש' מז, ו). נמצאנו למדים, כי כשם שיש חילול השם מצד ישראל העוזבים את ה', כך — כביכול — כאשר ה' עוזב את עמו, הרי זה חילול נחלת ה'. מאלפת מאוד מבחינה זאת טענת משה רבנו אחרי מעשה העגל: "פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכלת ה' להביאם אל הארץ אשר דבר להם ומשנאתו אותם הוציאם להמתם במדבר" (דב' ט, כח). המצרים עלולים להסיק שתי מסקנות שקר חמורות, שיש בהן משום חילול השם: א. שה' שונא, חלילה, את ישראל; ב. שקצרה ידו ואינו יכול לקיים הבטחתו. כנגד מסקנת השקר הראשונה אומר משה בפסוק הבא: "והם עמך ונחלתך"; כנגד הכוזב השני ממשך משה ואומר: "אשר הוצאת בכחך הגדל ובורעך הנטויה". (ועיין עוד דב' לב, ט; מל"א ח, נג; יואל ד, ב; תהי' עד, ב ועוד). כאמור, ישראל לבדו הוא נחלת ה'. כך עתה וכך יהיה אפילו באחרית הימים. עניין מיוחד יש מבחינה זו בהדגשתו של ישעיהו במסגרת חזון אוניברסאלי של תיקון עולם לעתיד לבוא: "ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור, ברכה בקרב הארץ, אשר ברכו ה' צבאות לאמר: ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור, ונחלתי ישראל" (יט, כד–כה). אמור מעתה: לפי השקפת המקרא, עדת ישראל היא נחלת ה'. עדת ישראל היינו החברה הישראלית המאורגנת, הלגיטימית. ממלכת ישראל החטאה בימי קדם היתה נחלת ה'; מדינת ישראל בהווה, הרחוקה מן השלמות, היא נחלת ה'; מלכות ישראל הנושעת בעתיד תהיה נחלת ה'. ואף־על־פי שכל העמים יתוקנו במלכות שדי, ישראל לבדו יוסיף להיקרא נחלת ה'.

השקפה זו באה לידי ביטוי בדברי דוד, אך לא רק בדבריו. זו אכן בוחן למעשיו ואכן יסוד להבנת המגמה הנבואית באחד הפרקים החשובים בתולדותיו של "מושל באדם צדיק". בשמואל א כז מסופר שדוד נמלט לממלכת גת (שהיא אמנם בתוך א"י, אך נכרית): "ויאמר דוד אל אכיש, אם נא מצאתי חן בעיניך, יתנו לי מקום באחת ערי השדה, ואשבה שם, ולמה ישב עבדך בעיר הממלכה עמך. ויתן לו אכיש ביום ההוא את צקלג" (פס' ה-ו). ממלכת גת השתרעה על פני רצועה ארוכה וצרה וללא מוצא לים, לחוצה בין יתר הממלכות הפלשתיות, שעל שפת הים כמערב לבין יהודה העוינת לה במזרח, ובין שבטי השוסיים הנודדים בדרום. תפקידו של דוד היה להילחם באויבי אכיש סביב.

"ויהי מספר הימים אשר ישב דוד בשדה פלשתים ימים וארבעה חדשים" (שם, ז), כלומר שנה וארבעה חודשים — זה הרבה מאוד זמן. למה הכתוב מספר זאת? כי לקמן נאמר: "ויצל דוד ואנשיו ויפשטו אל הגשוירי והגרוזי (קרי: והגורי) והעמלקי, כי הנה ישבות הארץ אשר מעולם בואך שורה ועד ארץ מצרים. והכה דוד את הארץ, ולא יחיה איש ואשה, ולקח צאן ובקר וחמרים וגמלים ובגדים, וישב ויבא אל אכיש. ויאמר אכיש אל פשתם היום. ויאמר דוד על נגב יהודה ועל נגב הירחמאלי ואל נגב הקניי" (פס' ח-י). כלום אלה היו האויבים העיקריים של הפלשתים? העמלקי והגשוירי והגורי היו שודדים מחבלים שהטרירו והציקו, אבל לא סיכנו קיומה של הממלכה. האויב הקשה של גת היה יהודה. דוד אומר לאכיש שהוא נלחם ביהודה, אבל לאמיתו של דבר נלחם בעמלקים ובשאר שבטי המדבר שהיו גם אויבי ישראל. הוזה אומר, דוד חסה במלכות גת ובשירות המלך הפלשתי ונלחם את מלחמות עמו ישראל. הכתוב מדגיש שהוא עשה זאת ימים וארבעה חודשים, תקופה ארוכה, והדבר היה עלול להתגלות. הכתוב רוצה אפוא להדגיש, שדוד הסתכן הרבה בעשותו כך.

מה בא המספר הנבואי ללמדנו? הנה דוד זה, מי רודף אותו? שאול וכל ישראל. הזיפים, בני שבטו, מלשינים עליו ומוריעים פעם אחר פעם: הנה דוד מסתתר עמנו וכו'. שאול מלך ישראל, צבאות ישראל ועם ישראל רודפים אותו. מי נותן לו מקלט ומקבל אותו בזרועות פתוחות? — אכיש מלך גת הפלשתי. ואחרי כל זה ובתוך כל זה, נלחם דוד את מלחמות ישראל שרודפים אותו. במי הוא בוגד ואת מי הוא מרמה? — את אכיש מיטיבו. כאן מעיר סגל² הערה חשובה: לכאורה אדם מודרני שקורא את הפרק הזה, יאמר: דוד היה פטריוט גדול, ועל אף הרדיפות לא בגד בישראל עמו. ברם, הצדק עם סגל המסביר כי "פטריוטיזם" הוא מושג חדש. ערי יוון היו נלחמות זו בזו לחיים ולמוות, כי פטריוטיזם יווני כללי טרם היה. ערי איטליה ומלכויותיה בימי הביניים היו נלחמות זו בזו בלי הרף, והוא הדין לנסיכויות הגרמניות. היתה בימי קדם חובת נאמנות כלפי משפחה ושבט, כלפי מלכות, אך לא פטריוטיזם לאומי כללי במוכח של ימינו. עד כאן צדק סגל. אך לפתרונו של העניין ולמגמת המספר הנבואי לא ירד. למה אפוא הסתכן דוד, למה בגד במלכו מיטיבו הפלשתי? ודאי לא מתוך פטריוטיזם לאומי אשר טרם היה. דוד שם נפשו בכפו מתוך אמונתו האיתנה — וזה עיקר מגמתו של הסיפור — כי ישראל הוא נחלת ה', כשם שהאמין כי שאול הוא משיח ה', ולפיכך אינו רשאי לשלוח ידו בשאול הרודף אותו. ישראל רודפים את דוד, אבל,

2 מ"צ סגל, ספרי שמואל, ירושלים תשכ"ד, עמ' רט.

ישראל הוא נחלת ה'. דוד זוכר זאת תמיד, לפיכך הוא שוקד על תקנת ישראל בחירוף נפש אף-על-פי שישאל מבקשים את נפשו. ואילו האויב של ישראל, אפילו אם הוא מחבק אותך ומקבל אותך בזרועות פתוחות – אומר דוד לנפשו – הוא אויב.

ההשקפה המקראית היא אפוא, שלא רק כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, אלא כל השוכן בתוך קהל עדת ישראל דומה כמי שיש לו אלוה. קהל עדת ישראל הוא קיבוץ, שקדושה חופפת עליו, נחלת ה'. ולא דווקא בבחינת רצוי, כי אם גם בבחינת מצוי בהווה, במציאות, כדברי הכתוב: "השכן אתם בתוך טמאתם" (ויק' טז, טז). שהרי מי כדוד באותה שעה ראה את עדת ישראל ללא הילה. כשאדם נרדף על צוואר, בוודאי איננו יכול לראות ללא מרירות את הציבור שהקיא אותו. הוא ודאי אינו נוטה באותה שעה לאידיאליזאציה. אבל אמונתו איתנה – כי מלכות ישראל שבהווה כמות שהיא, עדת ישראל שבמציאות בכל עת, היא נחלת ה'.

עיקרון מקראי זה אינו אידיאה מופשטת. הוא חייב להתבטא במעשים. מופת לביטוי מעשי של עיקרון זה משמשת, כאמור, התנהגותו של דוד, המוכן לסכן את נפשו יום-יום במשך תקופה ארוכה, מפני שהוא דבק בעיקר הזה ואיננו מוכן לנטות ממנו ימין ושמאל. הרעיון המקראי שישאל הוא נחלת ה' נוגע לאומה כולה. כיצד הוא בא לידי ביטוי בגורל ישראל בקורותיו ובייעודו? מה נשתנה העם הזה מעמים אחרים? ישראל נחלת ה' הוא עם עולם, ולא כאומות אחרות שהן בנות חלוף. הכתוב מרגיש זאת במקומות שונים, למשל: "כי אתך אני, נאם ה' להושיעך, כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפצותיך שם. אך אתך לא אעשה כלה, ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך" (יר' ל, יא). וכן: "כה אמר ה' נתן שמש לאור יומם, חקת ירח וכוכבים לאור לילה, רגע הים ויהמו גליו, ה' צבאות שמו. אם ימשו החקים האלה מלפני נאם ה', גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים" (יר' לא, לד-לה). ישראל איננו גורם פוליטי גרידא, הוא איננו סתם חוליה במערכת ההווה האנושית. ישראל הוא גורם קוסמי כשמש, כירח, כחוקות הבריאה. "כה אמר ה' אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל, על כל אשר עשו, נאם ה'" (שם, לו). כל זמן שיעמוד העולם על תלו יעמוד ישראל לפני ה', שכן הוא חלק חיוני של היקום (ועיין יש' טו, כב).

לכאורה חזון נשגב וערב לארץ. אולם יש למטבע מרהיב זה גם צד קודר. קוראים אנו בנבואת עמוס: "הנה עיני ה' אלהים בממלכה החטאה. והשמדתי אתה מעל פני האדמה. אפס, כי לא השמיד אשמיד את בית יעקב נאם ה'" (ט, ח). כלומר, ישראל העם לעולם יחיה, אך אם תהיה לו ממלכה או לא, הרי זה תלוי במעשיהם. ממלכה, עצמאות, ישיבה בפועל, בארץ ישראל הריהם מעין פרס, שצריך ישראל לזכות בו יום-יום. אין הכתוב מביטח שישאל ישכנו תמיד בארץ, הם עלולים להיעקר ממנה אם לא יזכו. הקשר בין ישראל לבין ארץ ישראל אינו יכול להינתק, אבל בפועל עלולים ישראל להידחות אל קצווי ארץ. ישראל יהיו קיימים לעולם, אך אם יהא זה קיום ממלכתי מכובד בארץ הבחירה או קיום נקלה של חרדות בארצות העמים, הרי זה תלוי בתנאים חמורים.

ישראל הוא נחלת ה', פריבילגיה נשגבה. אך במקרא אין זכויות ללא חובות. כגודל הפריבילגיה כן חומרת החובות, ויש להבין את כל המקרא לאור עיקר זה. הנה, למשל, במלכים א טז אומר הכתוב: "ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו, ויהי הנקל

לכתו בחטאות ירבעם בן נבט, ויקח אשה את איזבל בת אתבעל מלך צידונים, וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו, ויקם מזבח לבעל, בית הבעל אשר בנה בשמרון. ויעש אחאב את האשרה ויוסף אחאב לעשות, להכעיס את ה' אלהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו" (ל-לג). זהו הציון של הסופר הנבואי לאחאב. ואילו לקמן ניתן שם לאותו אחאב ציון שונה לגמרי. בפרק כ פסוק לא מספר הכתוב על שיחתם של עבדי בן הדד, הנתונים בתוך העיר ההרוסה והלכודה בידי צבאות ישראל: "ויאמרו אליו עבדיו, הנה נא שמענו כי מלכי בית ישראל כי מלכי חסד הם. נשימה נא שקים במתנינו וחבלים בראשנו ונצא אל מלך ישראל, אולי יחיה את נפשך". הארמים לא טעו: אחאב המנצח חונן את בן הדד ואומר: אחי הוא. המלך "הרשע" אחאב, נהג באויבו, מבקש נפשו, חסד ורחמים. אילו ניצח בן הדד ודאי לא היה נוהג כך כלפי מלך ישראל, והנביא אמנם אמר לו זאת (פס' לה ואילך), והוכיחו על רחמנותו החפוזה והרת הסכנות. מכל מקום, היה אחאב "הרשע" מלך חסד בקנה מידה אנושי. ברם, זה מחיר הבכורה. ישראל הם נחלת ה', ולפיכך אינם נידונים כעמים אחרים ואינם מוערכים הערכה אנושית רגילה. מדרגה שלפי הערכה אנושית רגילה היא חסד וצדק ואנושיות נעלה, היא לגבי ישראל הרבה למטה מן המידה הדרושה. ישעיהו כינה את ישראל "גוי חטא", "קציני סדם", "עם עמרה" (א, י), ואולם אותם קציני סדום היו אולי אנשי חסד לפי קנה מידה אנושי רגיל, אותו עם עמורה היה בוודאי עם צדיק וחסיד לעומת ארם ומואב ואדום. אך הנביא נושא עיניו אל נחלת ה' – סולם הערכים שלו שונה בתכלית. גוי צדיק לפי קנה המידה של אומות העולם, אינו אלא סדום ועמורה בעיני ישעיהו. כל אותם דברי התוכחה המרים כלענה, שמוטחים כלפי ישראל מפי הנביאים, יחסיים הם ויסודתם בעיקר שישראל הוא נחלת ה'.

הבה נבדוק, על מה נחרץ גורלה של מלכות ישראל לפי תורת הנבואה? שלמה בן דוד הוא עמוד התווך של הממלכתיות הישראלית. הוא מסמל את ממלכת ישראל בגדולתה, בעצמתה ובתפארתה, והנה שלמה נידון ברותחים: "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות... ויטו נשיו את לבו. ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים, ולא היה לבבו שלם עם ה' אלהיו כלבב דויד אביו. וילך שלמה אחרי עשתורת אלהי צדנים ואחרי מלפם שקץ עמנים. ויעש שלמה הרע בעיני ה' ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו. אז יבנה שלמה במה לכמוש, שקץ מואב, בהר אשר על פני ירושלים, ולמלך שקץ בני עמון. וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות לאלהיהן" (מל"א יא, א-ח).

כלום ייתכן באמת שעבד שלמה את שיקוץ מואב ואת שיקוץ עמון? שלמה, זה שתפילתו היא שיא אמנות היחיד בטהרתה (מל"א ח ועיין בפסוקים כג, כח; אפילו הקרבנות לא נזכרו בכל אותה תפילה), האומנם הלך אחרי עשתורת אלוהי צידונים? אין ספק כי פשוטו של עניין זה הוא כדברי חז"ל (שבת נו ע"ב): מפני שהיה לו למחות בנשיו ולא מיחה מעלה עליו הכתוב כאילו חטא. ואמנם מסיים הכתוב את דברי הקטיגוריה בלשון המוכיחה צדקת חז"ל: "וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות". לזה קורא הכתוב "נשיו הטו את לבבו... ויעש שלמה הרע בעיני ה'" וגו'.

אולם כמה מן ההיסטוריונים והפרשנים בימינו מעריכים עניין זה הערכה אחרת. לרעת הללו, שלמה היה אחד המלכים הנאורים ביותר בימי קדם, שסובלנותו היתה למופת – הוא נשא נשים נכריות, ובסביבה המונותיאסטית הקנאית והקפדנית הרשה לנשיו אלה לעבוד את

אלוהיהן כרצונן. הסופר הנבואי מגנה בזעם, חז"ל מסבירים וכמה מן המודרניים משבחים. הרי זו דוגמה נאה לסולמות ערכים שונים.

אנחנו עומדים כאן בפני אחת הדילמות הגדולות של הממלכתיות הישראלית בכלל. אל-נכון לא נתרחק מן האמת אם נניח שנביאי התקופה לא עברו בשתיקה על מעשי נשי שלמה, ואם נדמה שאחד הנביאים, אולי נתן אולי אחר, בא אל שלמה ואמר לו: מה עשית? כמה לאל נכר בנית? ושלמה משיב: האני בניתי? ! בת פרעה בנתה! אבל מדוע נתת לה לעשות כן בירושלים? מסתבר ששלמה ענה: כלום יכולתי שלא להרשות? הן אם אומר לה כדברך, אין פה מקום לשיקוצים האלה, משכי ירך מן התועבה הזאת, הלא תעזוב אותי בת פרעה בחרי-אף ותשוב אל בית אביה, ואז יקיץ הקץ על השלום והידידות בין מצרים לבין ישראל. לא קשה לשחזר את המשך השיחה. הלא כך פותח פרק התוכחה הזאת: "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה, מואביות עמניות... מן הגוים אשר אמר ה'... לא תבאו בהם... אכן יטו את לבבכם אחרי אלהיהם" (מל"א יא, א-ב). הנביא הזועם קרא: אכן היתה זאת ראשית חטאת, מדוע לקחת נשים נכריות? לשלמה היתה, כמוכן, תשובה מוכנה. הנוסח "והמלך שלמה אהב נשים נכריות", נוסח של זעם ותוכחה הוא. לפי פשוטו היה זה, על-פי-רוב, עניין של קשרים מדיניים. לא אהבה ותאוה כי אם נישואין ממלכתיים-פוליטיים, לשם יחסי ידידות בין מדינות ולשם ביצורו של בטחון הממלכה בדרכי שלום. יתר על כן, מעטים היו המלכים שזכו בכבוד כגון זה. בדרך-כלל לא היה פרעה משיא את בתו לשליט זר, ככתוב במפורש באחת מאיגרות תל אל-עמארנה, כ-400 שנה לפני שלמה.³ נישואין ממלכתיים אלה הרימו קרנו של מלך ישראל לעיני העמים, ואף הבטיחו — כך סבר שלמה — יחסי שלום וידידות עם השכן האדיר בדרום. מסתבר כי גם אותן מואביות עמוניות אדומיות, צידוניות וחתייות ניתנו לשלמה לאות ברית ידידות והוקרה של אותן ממלכות. היו אלה ברובם "נישואין דיפלומטיים".

הסופר הנבואי דורש לכאורה את הישגי מלכות שלמה לשבח: "ושלמה היה מושל... מן הנהר... ועד גבול מצרים... ושלום היה לו מכל עבריו מסביב" (מל"א ה, א-ד). נתקיים בו בשלמה מעין מה שהובטח לאבות: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (בר' טו, יח).⁴ "ונתתי שלום בארץ" (ויק' כו, ו) הוא ייעוד הברכה הנשגב ביותר. והנה השיג שלמה את כל אלה בחכמתו, בדרכי ממשלו ובשיטות מדיניותו. אחת הדרכים להשיג הישגיו אלה היתה קשרי נישואין עם בתי מלוכה ומשפחות שרים מן העמים השכנים.

מסתבר כי אף נביאי הדור העריכו את ההישגים של מלכות שלמה ואת התקרבותה לחזון מלכות ישראל האידיאלית מימי עולם. אך דרך זו של ביצור השלום — שבה הלכו כל השליטים בדרורות ההם — דרך הנישואין המדיניים הממלכתיים, פסלו וגינו בכל עוז. ולא רק דרך זו. גם את יתר דרכי ביצור הממלכה פסלו. שלמה ביצר את חומת ירושלים

3 [תעודות אל-עמארנה, מכתב 4 שורה 6. ראה בהרחבה: א' מלמט, ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ד, עמ' 210-211 והערות שם.]

4 מעין ההבטחה בלבד, שכן לא היה ישראל יושב בכל התחומים ההם, אלא אך שולט, מושל, כלשון הכתוב במל"א ה, ד: "כי הוא רדה".

ואת חצור ואת מגידו (מל"א ט, טו), וכן: "ויבן שלמה את גזר ואת בית חוֹן... ואת תדמור במדבר... ואת כל ערי המסכנות... ואת ערי הפרשים" (שם, יז-יט). הכתוב המספר זאת, ודאי אינו מספר בגנותו של שלמה אלא בשבחו. הממלכה היתה זקוקה לערי מסכנות ולערי מבצר. הללו הבטיחו את השלום מכל עבריה.

ברם, דא עקא, לא היתה בימים ההם אפשרות לבנות בניינים ממלכתיים וביצורים גדולים אלא על-ידי גיוס המונים לעבודת המלך. כך נהגו כל מלכי המזרח הקדמון וכך נהג גם שלמה: "ויהי לשלמה שבעים אלף נשא סבל ושמונים אלף חצב בהר" (מל"א ה, כט). אלא שלמה נהג זהירות במגויסים מישאל הרבה יותר משליטים אחרים בעמיהם: "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש. וישלחם לבנונה עשרת אלפים בחדש חליפות, חדש יהיו בלבנון שנים חדשים בביתו" (שם, כז-כח). אף-על-פי-כן, נראה שלא היתה דעת הנביאים נוחה. גיוס אלפי ישראל לעבודת המלך אינו עולה בקנה אחד עם העיקרון של "לבלתי רום לבכו מאחיו" (דב' יז, כ) ועם הצו "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך... כי עבדי הם" (ויקרא כה, מז).

הסופר הנבואי רומז רמזים די ברורים בפרשה זו: "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש" (מל"א ה, כז), ולקמן: "וירא שלמה... כי עשה מלאכה הוא (ירבעם) ויפקד אתו לכל סבל בית יוסף" (שם יא, כח). המונחים מס, סבל, מזכירים את הפסוק הזכור לא לטוב: "וישימו עליו שרי מסים למען ענתו בסבלתם" (שם א, יא). שרי הניציבים אשר לשלמה היו "הרדים בעם העשים במלאכה" (מל"א ה, ל), ומסתבר כי לא מקרה הוא גם האמור על שלמה עצמו "כי הוא רדה בכל עבר הנהר" (שם, ד). ביטוי זה, שיש במשמעותו שעבוד ועריצות, לא נקרא על שום מושל ושליט בישראל זולת שלמה. ומה שכיסה המקרא בין השיטין גילו חז"ל. חז"ל אמרו: "מפני מה זכה ירבעם למלכות? — מפני שהוכיח את שלמה" (סנהדרין קא ע"ב), ועיקרה של אותה תוכחת האמורה כלשון אגדת חז"ל, ששלמה עשה אנגריא (היינו הטיל על ישראל עבודת מלכות כפויה).

הסופר הנבואי וחז"ל דקדקו פה, בלא ספק, והצביעו אל הלקח הנבואי של הפרשה. ואולי נשתמרו בדבריהם הדים של ויכוח בין הממלכה לבין הנבואה, בין שלמה לבין נביאי התקופה, שהיו משננים למראה מפעלי הבנייה האדירים: לא תרדה בו בפרך, כי עבדי הם, אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. אמר שלמה: אני בונה את עיר המקדש, מבצר את גבולות ישראל, כלום יכולה ממלכה כגון זו להתקיים בלא ערי מבצר? תשובת הנביאים היתה אל-נכון: תבנה מבצרים בדרך אחרת. אלא שדרך אחרת טרם היתה. כך עשו כל הממלכות. ולא עוד, אלא שבמצרים ובמסופוטמיה היתה עבודת המס חמורה הרבה יותר, ה"סבל" שם היה קשה פי כמה. אף-על-פי-כן עמדה הנבואה על דעתה.

וכדין הדיפלומאטיה של שלמה ומפעלי הבנייה שלו כך דינם של יתר עמודי ממלכתו. הביקורת מסותרת במקרא, והיא מתגלית במסורת האגדה של חז"ל. מי שמכיר את המבנה הכלכלי של מלכות שלמה יודע, שאחד מעמודי התווך של כלכלת הממלכה היה המסחר בסוסים. יתר על כן, עמוד התווך של צבא ישראל, מאז שלמה ואילך, היה הרכב והסוסים. אף-על-פי-כן אמרו חכמים, ואין ספק שגם זו מסורת נבואית עתיקה שלבשה איצטלה דרבנן: "עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקב"ה, ואמר: עקרני שלמה ועשאי פלסתר. כתבת בתורתך: 'לא ירבה לו סוסים' (דב' יז, טז), וכתוב (מל"א ה, ו): 'ויהי לשלמה ארבעים

אלף ארוות סוסים" (תנחומא וארא, ה). קרוב לוודאי כי גם פרטי עושרו של שלמה והכסף והזהב שהרבה (כגון מל"א ט, יא-יד; י, יד-כב) לא נאמרו אך לשבח. חוט מתוח בין כתובים אלה לבין "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" שבמשנה תורה (יז, יז).

כללו של דבר, שלמה עשה בצורה מעודנת ומשופרת אותם הדברים שעשו ממלכות אחרות כדי להתבצר, לגדול ולהתקיים. אף-על-פי-כן נאמרה על פעולותיו ביקורת קשה וחריפה. אותם נישואים דיפלומטיים, שגררו בהכרח מה שקורא ההיסטוריון המודרני "סובלנות דתית" כלפי הפולחנות של נשיו, הם-הם שגרמו, לדברי המקרא, להתמוטטות הממלכה, לקרע ולחורבן. הקשר בין המס והסבל — היינו מפעלי הבנייה הממלכתיים האדירים — לבין התפלגות הממלכה, מפורש אף הוא במקרא (מל"א יב, ד; שם, ח-ט). כאמור, גם יתר דרכי ממשלו לא ישרו בעיני הנבואה.

מאידך, עצם גדולתה של ממלכות ישראל, נחלת ה', בטחונה, שלומה וכלכלת יושביה הם ללא ספק בגדר ברכה וחזון שהולך לקראת הגשמתו. רשאי היה אפוא שלמה לשאול, ואולי אף שאל: המטרה קדושה וכל האמצעים פסולים, הייתכן? ממלכת ישראל מאורגנת בשיטות הנהוגות בכל הממלכות, אך במהדורה מתוקנת. היש בידכם להציע דרכים אחרות, שיטות טובות יותר? מסתבר כי שאלות מן הסוג הזה נזרקו מפי מלכים ושרים כלפי הנביאים לעתים קרובות בתקופת המלוכה, והנביאים השיבו תשובתם החמורה הנוקבת. דומה כי תשובה זו באה לידי ביטוי חריף קצר וממצה בדברי ירמיהו: "כה אמר ה', עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתבות עולם אי זה דרך הטוב", כלומר, הנביא איננו מתכנן ממלכתו. הוא אך מתריע: מה שעושות ממלכות אחרות פסול בשבילך. כיצד תעשה אתה? — "שאלו לנתבות עולם אי זה דרך הטוב". אתם צריכים לבנות ממלכה, שכמותה לא היתה בעולם בדרכים משלכם, בשיטות מיוחדות. מה שמצרים עושה — איננו דוגמה, מה שמסופוטמיה עושה — איננו מופת. הם אינם נחלת ה'. ישראל לבדו הוא נחלת ה'.

השיר המפורסם של יל"ג, "צדקיהו בבית הפקודות", הוא אמנם בעיקרו התרסה של משכיל נלבב בן המאה הי"ט. אף-על-פי-כן, לשבחו ייאמר, כי השאלה העיקרית המונחת ביסודו — מה אתה דורש מישראל? וכי מה הרעה הגדולה שעשינו? — רלבאנטית לתקופת המקרא, ומסתבר שהנביאים שמעוה לא פעם מפי יריביהם אנשי השררה והמעשה. הבה נתבונן מעט ונראה מהם הדברים שבגללם הנביאים ניבאים חורבן ופורענות ואסון לישראל. בישיעה ה, ח נאמר: "הוי מגיעי בית בבית, שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום, והושבתם לבדכם בקרב הארץ". היו עשירים, שעשו ספקולאציות בענייני מגרשים ומקרקעין, כדרך בעלי הון ממולחים בכל מקום ובכל זמן. אמת, אין זה מן הדברים הנאים, אך מוצא אתה בכל כרך גדול בעולם, גם בימינו, אנשי ממון זריזים הקונים קרקעות בזול במקומות שעדיין הם מחוץ ליישוב. הם ממתנינים עד שהעיר מגיעה לשם — ומוכרים ביוקר. אחר-כך הולכים וקונים במקום אחר, וכך עושים עושר גדול. אין להניח, שבמדינת יהודה בימי ישעיהו לבשה התופעה הכלכלית הזאת ממדים יותר נרחבים מאשר בארץ אחרת כלשהי, בתקופה אחרת כלשהי.

מה עוד אומר שם ישעיהו: "הוי משכימי בבקר ישכר ירדפו, מאחרי בנשף יין ידליקם. והיה כנור ונבל, תף וחליל ויין משתיהם, ואת פֵּעַל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו" (שם, יא). לכאורה מה הרע, יאמר אדם חילוני רגיל, מה הרע שאנשים מנגנים ושותים יין? —

אדרבא, אולי על-ידי כך יימנעו מהתעסקות יותר גרועה. אומר הנביא: לא, עליכם להביט אל פועל ה' ולראות את מעשהו, כלומר להתעמק במעשה ההשגחה בפעולת ה' בתולדה ובבריאה. והנביא זועם: "לכן גלה עמי... וכבודו מתי רעב והמונו צָחָה צמא" (שם, יג). וכל זה למה? מפני שבמקום להתעמק במעשה ההשגחה הם שותים יין ומנגנים ושמיחים. מפליא עוד יותר מה שאומר ישעיהו בפרק ג פס' טז: "יען כי גבהו בנות ציון, ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים, הלוך וטפוף תלכנה וברגליהם תעכסנה. ושפח ה' קדקד בנות ציון וה' פתהן יערה". בגלל מה? מפני שעושות בנות ציון מה שעושות כל הנשים בכל הדורות ובכל התקופות ובכל הארצות, הן מעולם לא היו נשים שלא התייפו ולא התקשטו. מאז ומעולם היו בנות ציון ובנות כל שאר המקומות משתדלות לצעוד בחן "הלוך וטפוף" ולצודד לב הבריות. ושוב נאמר בירמיה ט, א: "מי יתנני במדבר מלון ארצים ואעזבה את עמי ואלכה מאתם". ומדוע? ויִדְרְכוּ את לשונם קשתם שקר, ולא לאמונה גברו בארץ... איש מרעהו השמר ועל כל אח אל תבטחו, כי כל אח עקוב יעקב וכל רַע רכיל יהלך. ואיש ברעהו יהתלו ואמת לא ידברו" (שם, כ-ד). משעה שהיו בעולם שניים או שלושה בני-אדם כבר היה היתול והיתה רכילות, ואנשים לא אמרו תמיד את האמת. מעולם לא היתה חברה אנושית ללא שקר ורכילות. כך היה תמיד ובכל מקום.

אלא מה? הנביא אומר: אתם נחלת ה'. לעם הזה הובטחו חיי נצח, לממלכה הזאת אפילו אם תחרב בעוונה הובטחה התחדשות. ברם, יש מחיר לפריבילגיות הגדולות האלה, המעמד הרם הזה מחייב, ומהו המחיר של נצח נחלת ה'? הווה אומר: כשם שגורל ישראל שונה מגורל כל העמים, כך מעשיו ודמותו והליכותיו צריכים להיות שונים מכל העמים. ויש להבין היטב עיקר זה. זו היתה אחת הטעויות הטראגיות של הכנסייה הנוצרית, העמוקות מני תהום. הם אמרו, שאלוהי ישראל הדיח את ישראל מפני שהוא היה רע מכל העמים. הוא בחר כביכול בהם, והם הנוצרים הם כביכול ישראל החדש. אין צורך להפוך הרבה בהיסטוריה כדי להיווכח שבאומות לא היו הרבה מלכי חסד כמו אתאב מלך ישראל זה, שלפי קנה המידה הנבואי היה עוכר ישראל שהכעיס את ה'. איבן האיום בוודאי לא הגיע להדום מעלתו, אבל גם טובים הרבה הרבה ממנו לא הגיעו לשיעור קומתם של מלכי ישראל "עושי הרע". יש לדעת ולזכור היטב, כי העימות המקראי בין ה' ונביאיו לבין ישראל הוא דיאלוג המבוסס על העיקרון "והייתם לי קדשים כי קדוש אני ה' ואבדל אתכם מן העמים להיות ליי" (ויק' כ, כו). ולכן, כל קני המידה שונים. כל הטרימינולוגיה הזאת של קציני סדום, עם עמורה, גוי חוטא, עם כבד עוון וכל כיוצא בהם אינם כלל עניין שבינינו לבין האומות. אין זו לשון בני-אדם בשפת יום-יום. לפי ההגדרות שלהם, כל אותם קציני סדום ועם כבד עוון אנשי חסד היו. תוכחות הנביאים הן דיאלוג בין ישראל לבין הבוחר בישראל, על הבסיס של הבחירה.

כללו של דבר:

- א. כל מסגרת חברתית ישראלית מאורגנת היא נחלת ה';
- ב. גורל ישראל, נחלת ה', שונה מגורל כל העמים;
- ג. כשם שטיבו וגורלו של ישראל שונה מן העמים, כך גם כל קני המידה לחיי ישראל,

לדמותו, למעשיו ולהליכותיו, הם שונים בתכלית. בהתאם לכך שונה הסמאנטיקה של שפת הנביאים. משמעותן המקראית הנבואית של מלים במסכת זו שונה לגמרי ממשמעותן החילונית האנושית הרגילה, כיוון שממלכה ישראלית, מדינה ישראלית תכל מסגרת חברתית של עם ישראל היא נחלת ה'.